

Анжеліка Крусян,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0001-6437-2864

<https://doi.org/10.32782/2306-9082/2020-39-25>

Рецензія на колективну монографію «Право і прогрес: запити громадянського суспільства»¹

Серед численних юридичних наукових творів особливу зацікавленість як теоретиків, так і практиків викликає фундаментальна праця «Право і прогрес: запити громадянського суспільства». Тема цього монографічного дослідження є актуальною, науково оригінальною, інноваційною та багатогранною.

Актуальність монографії зумовлена наявністю нових поглядів на роль і значення права як соціального феномену не тільки у процесах державотворення, але й у процесах розвитку громадянського суспільства і в житті кожної окремої людини. Право надає впорядкованості усім інституціональним системам (інститутам) громадянського суспільства, регулює майже всі сфери вияву індивідуальної свободи особистості (економічну, політичну, культурну), здебільшого забезпечує реалізацію інтересів людини як суб'єкта громадянського суспільства та баланс управління, самоврядування, саморегуляції, самоорганізації

у цьому суспільстві. Функціональною особливістю права у громадянському суспільстві є те, що воно спрямоване на інтеграцію, забезпечення єдності та соціальної згоди у ньому через вирішення соціальних конфліктів в рамках загальної правової форми.

Таким чином, роль права у громадянському суспільстві є важливою та багатогранною, що детермінує об'єктивну необхідність наукового аналізу феномену права та його прогресу в контексті розвитку громадянського суспільства та новітніх тенденцій людиноцентризму і гуманізації.

Актуальність зазначеної теми особливо загострюється в сучасних умовах політико-правових перетворень в Україні, під час здійснення правового реформування та підвищення ролі громадянського суспільства у цих процесах.

Наукова оригінальність монографії виявляється у тому, що об'єктом дослідження є право як явище соціальної дійсності в аспекті

¹ Право і прогрес: запити громадянського суспільства : монографія / за заг. ред. Н.М. Оніщенко. Київ : НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2020. 370 с.

право-державозмін, а також визначаються функції громадянського суспільства у процесі розвитку права.

Вітчизняна юридична наука характеризується наявністю широкого діапазону розробок щодо праворозуміння, властивостей і призначення права, принципів правового регулювання тощо. Концептуалізація критеріїв (факторів) прогресу у праві в площині сучасних соціально-політичних змін з метою сприяння прогресивним перетворенням в усіх сферах життєдіяльності людини є важливим напрямом наукових розвідок сучасної юриспруденції, що набуває суттєвого інноваційного значення для подальшого становлення України як демократичної, правової держави та формування громадянського суспільства.

Монографія є багатогранною за своїм змістом. По-перше, вона має дуалістичний науково-теоретичний сенс, адже спрямована на дослідження двох виявів правової матерії – прогресу у праві (правовий прогрес) та права як інструменту прогресу крізь призму запитів громадянського суспільства. По-друге, ця проблематика розглядається як у науково-теоретичному («Право і прогрес: теоретичні засади» – перший розділ монографії), так і в праксеологічному сенсі («Право і прогрес: практичні детермінанти» – другий розділ монографії). На мою думку, такий підхід до дослідження актуальної проблеми заслуговує на підтримку.

Варто зауважити, що зазначена монографія – це результат багаторічних наукових розвідок авторського колективу, які були предметом наукових дискусій і пройшли всебічну апробацію. Так, 19 квітня 2016 року в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

відбулася міжнародна науково-практична конференція «Право і прогрес: складники забезпечення в сучасних умовах», на якій було обговорено певні питання зазначеної проблематики. Зокрема, у вступному слові директора Інституту академіка НАН України Ю.С. Шемшученка було зазначено, що тема цієї конференції є однією із найактуальніших, оскільки саме на право, його принципи (наприклад, верховенство права та верховенство закону) та інститути покладається основний «тягар» забезпечення справедливих взаємовідносин між людьми. Для виконання цієї функції право має відповідати запитам сучасного соціуму, сприяти його розвитку та бути дієвим і ефективним регулятором суспільних відносин. Саме всебічне та докладне розкриття цих характеристик феномену права міститься у рецензованій праці.

Тому монографія «Право і прогрес: запита громадянського суспільства» є одним із найбільш цікавих наукових видань останніх років, яке присвячене актуальній теоретико-практичній проблематиці та вирізняється новим і перспективним науковим підходом до бачення сучасного права, чинників його прогресу, шляхів подолання регресивних факторів, а також пов'язаних із ними соціально-політичних явищ.

Структурно монографія складається з передмови, двох розділів, що містять 12 підрозділів, і списку використаної літератури. Насамперед необхідно звернути увагу на ті риси, які принципово виокремлюють і відтінюють зміст цього дослідження.

У Передмові доктора юридичних наук, академіка Ю.С. Шемшученка сформульована основна мета та визначені задачі, які поставили перед собою

² Автори: Ю.С. Шемшученко, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, С.В. Бобровник, Р.П. Луцький, Т.С. Подорожна, Т.І. Тарахонич, О.Л. Богініч, О.Л. Львова, Л.О. Макаренко, В.А. Січевлюк, С.О. Сунегін, В.Ю. Васецький.

автори монографії. Зокрема, зазначено: «Ми намагалися відповісти на питання: чи може право нині сприяти прогресивним зрушенням в усіх сферах життєдіяльності людини? Які для цього необхідні умови, фактори об'єктивного та суб'єктивного гатунку? Наскільки право «виправдовує» своє призначення найдієвішого регулятора суспільних відносин? Який «відтінок» взаємовідносин сучасного права та моралі, а також інших соціальних регуляторів?» (с. 3). Уважне ознайомлення з цією глибокою працею дає змогу з упевненістю відповісти, що авторському колективу² вдалося дати відповіді на ці питання.

Значний інтерес для тих, хто досліджує, вивчає та цікавиться теорією правового прогресу, має перший розділ монографії «Право і прогрес: теоретичні засади». Зокрема, ґрунтовне та науково-методологічне значення для всього монографічного дослідження має перший підрозділ, у якому визначаються сучасне значення права та його здатність до прогресивних змін (підрозділ 1.1. «Актуальність права: здатність до прогресивних змін», автор: *Н.М. Оніщенко*).

Так, розкриваючи актуальність права як соціального регулятора, Н.М. Оніщенко слушно зазначає, що «головним «мірилом» актуальності права для кожного діючого масиву правових норм є ефективне забезпечення, охорона та захист прав, свобод і законних інтересів пересічної людини». Вважаю, що ця теза є стержневою щодо розкриття тематики рецензованої роботи.

Імпонує чіткість і логічна послідовність викладення наукового матеріалу автором підрозділу: від визначення трьох основних формул, у які вкладаються «вимоги до права» («Право – вмістилище прав, свобод і законних інтересів людини»; «Право – захисник від сваволі чиновників»; «Право – провідник у «простір свободи, безпеки і

правосуддя»); через визначення критеріїв (факторів) прогресу у праві (с. 5) та науковий аналіз концептів «актуальність права», «результативність права», «ефективність норм права», «правова обізнаність» та інших; до формулювання конкретних чинників актуалізації права.

Зроблено висновок, що актуалізація права нині відбувається з огляду на забезпечення честі й гідності людини; дієвий захист прав і свобод; підтримку законних інтересів; розбудову сучасної європейської держави, що виступає у полілозі з громадянським суспільством, його структурами та інститутами; взаємодію і взаємовідповідність із міжнародним правом; утвердження демократичних принципів на чолі з принципом верховенства права, а також європейський складник розвитку усіх сфер життєдіяльності людини (с. 28).

У теоретико-методологічному контексті розкривається питання правової культури та правового прогресу в другому підрозділі монографії (підрозділ 1.2. «Правова культура і правовий прогрес: теоретико-методологічні питання визначення», автор: *Л.О. Макаренко*). При цьому автор співвідносить ці поняття з категорією «правокультурність», зазначаючи, що поняттям «правокультурність» необхідно визначати правосвідомість і правову установку особистості (суб'єктивність), а поняттям «правова культура» – правові цінності (ідеї, законодавство, правові інститути, юридичну техніку тощо), пов'язуючи їх із суспільством (об'єктивністю) (с. 41).

Поза сумнівом, у процесі прогресивного розвитку права формуються такі правові цінності, які утворюють сферу правової культури. Саме правокультурність розглянута в монографії як необхідна умова розвитку правової культури, тоді як розвиток права – ширше поняття, яке може

здійснюватися як правокультурними суб'єктами, так і тими суб'єктами права, які мають дефектну правосвідомість і своєю діяльністю заперечують право. Звідси Л.О. Макаренко робить висновок, що «немає єдиної «ідеальної» правової культури, до якої прагнуть окремі суспільства» (с. 46).

В Україні відбуваються політико-правові перетворення. Насамперед це пов'язано з динамікою суспільних відносин, які потребують відповідного правового регулювання, з необхідністю активного використання юридично-правового інструментарію для модифікації соціального життя та розвитку громадянського суспільства. Втім правові зміни не завжди є позитивними. Тому завданням юридичної науки є не тільки визначення тенденцій і чинників правового прогресу, а й виявлення факторів негативних результатів правового реформування. На вирішення цих питань спрямоване дослідження ідеологічних чинників прогресу та регресу права, які містяться у третьому підрозділі монографії «Право: ідеологічні чинники прогресу і регресу», автор: *О.Л. Львова*.

Логічним продовженням цього підрозділу є четвертий підрозділ, присвячений аналізу моральних засад правового прогресу в соціальному вимірі (підрозділ 1.4. «Моральні засади правового прогресу: соціальний вимір», автор: *С.О. Сунегін*).

Історичний аспект поступального розвитку права в Україні викладено у п'ятому підрозділі монографії (підрозділ 1.5. «Поступальний розвиток права України: історичний контекст», автор: *В.Ю. Васецький*).

Одним із інноваційних напрямів сучасної загальнотеоретичної юриспруденції є юридична конфліктологія (правова конфліктологія), тому слід акцентувати увагу на шостому підрозділі монографії, в якому досліджено компроміс і конфлікт у праві як вияв прогресивного розвитку правової

сфери суспільства (підрозділ 1.6. «Компроміс і конфлікт у праві як вияв прогресивного розвитку правової сфери суспільства», автор: *С.В. Бобровник*).

Розглядаючи правовий компроміс і правовий конфлікт як стимулятори правотворчості, автор підрозділу доходить висновку, що «правовий конфлікт у сфері правотворчості з його деструктивним і конструктивним навантаженнями – найбільш дієвий чинник активізації інтелектуально-творчих здібностей суб'єктів, уповноважених здійснювати правотворчий процес».

При цьому автор виокремлює правовий компроміс, вказуючи, що «правовий компроміс у правотворчості формується здебільшого у процесі активізації правоконфліктних відносин, що вказує на взаємопов'язаність його з конфліктом» (с. 192). Вважаю, що такий підхід щодо визначення ролі правового конфлікту та правового компромісу у правотворчості заслуговує на увагу та є поштовхом до подальших наукових розвідок у сфері правової конфліктології.

Другий розділ монографії ««Право і прогрес: практичні детермінанти» починається з визначення якості правового регулювання в умовах прогресивних змін (підрозділ 2.1. «Якість правового регулювання в умовах прогресивних змін», автор: *Т.І. Тарахонич*). Розкриваючи тему дослідження, автор підрозділу звертається до аналізу розуміння правової реформи. Варто зазначити, що проблематика правової реформи є досить глибоко дослідженою, Т.І. Тарахонич розкриває нові функціональні характеристики правового реформування, яке, на думку ученої, «тісним чином пов'язане з якістю та ефективністю правового регулювання» (с. 201).

Якість правового регулювання суспільних відносин пов'язана з конституціоналізацією, яка є актуальною та малодослідженою категорією. Незважаючи на досить поширене

застосування у наукових роботах, в юридичній науці немає уніфікованого підходу щодо визначення її сутності, змісту, об'єктної спрямованості та механізму. Тому особливий інтерес становить підрозділ, присвячений характеристиці правового прогресу, правової стратегії та правової реформи як інструментам конституціоналізації правового порядку (підрозділ 2.2. «Правовий прогрес, правова стратегія та правова реформа як інструменти конституціоналізації правового порядку», автор: *Т.С. Подорожна*). Зокрема, науковим здобутком є те, що автор виокремлює тенденції впливу процесу конституціоналізації на формування правової системи та забезпечення правового прогресу (с. 225–227).

Науковий аналіз ефективності сучасного позитивного права в реальних умовах українського державотворення здійснено у підрозділі 2.3. «Ефективність сучасного позитивного права: прогресивні тенденції» (автор: *Р.П. Луцький*). Враховуючи те, що в сучасній зарубіжній і вітчизняній юридичній науці існує значна кількість підходів щодо розуміння поняття «якість закону», особливого значення набуває авторська характеристика соціального аспекту якості закону, яка містить такі складники: соціальну справедливість; гуманістичну природу права; відповідність закону моральним засадам суспільства; відповідність закону прогресивному характеру соціальної діяльності, об'єктивним тенденціям соціального розвитку; «ресурсну забезпеченість» закону, що характеризує його здатність задовольняти інтереси громадян тощо (с. 245–254).

У монографії здійснено загальнотеоретичне дослідження явища правової суб'єктності за допомогою низки таких категорій і понять теорії права: «правосуб'єктність», «правоздатність», «деліктоздатність», «дієздатність», «приватна правосуб'єктність», «публічна правосуб'єктність»,

«приватно-публічна правосуб'єктність» (підрозділ 2.4. «Запити громадянського суспільства та категорія «правова суб'єктність»: актуальні напрями загальнотеоретичного пізнання», автор: *В.А. Січевлюк*).

Серед значної кількості сучасних правових проблем, пов'язаних із питаннями осмислення права та його місця і ролі у житті громадянського суспільства й кожної окремої людини, досить мало уваги приділяється питанням зв'язку права із силою. Тому актуалізується матеріал підрозділу 2.5. «Вплив права сили на прогрес права: окремі питання теорії» (автор: *О.Л. Богінич*), у якому автор підрозділу аналізує окремі теоретичні питання впливу права сили на прогрес права. Так, розглядаючи парадигму прогресу права в контексті дії права сили, О.Л. Богінич називає його еволюцію «від права сили до права формальної рівності, а від права формальної рівності – до цивілізаційного права» (с. 329).

Завершується дослідження практичних детермінантів права і прогресу визначенням чинників правового прогресу (підрозділ 2.6. «Чинники правового прогресу», автор: *Н.М. Пархоменко*). Зокрема, автор підрозділу акцентує увагу на таких вагомих чинниках правотворчої та правореалізаційної діяльності як політичний (с. 336–339) та інституційний чинники (с. 339–340); діяльність засобів масової інформації (с. 341–342); правова культура, правова свідомість, правова ідеологія суб'єктів суспільних відносин (с. 343–344).

Крім визначених, є ще багато цікавих наукових положень, які кожний, хто ознайомиться з монографією ґрунтовно, зможе знайти, це зацікавить багатьох фахівців, вчених та юристів-практиків. Усі висновки, яких дійшли автори, досить аргументовані й обґрунтовані.

У роботі використано широкий спектр наукової юридичної,

політологічної, філософської та іншої літератури. Як і в будь-якій науковій праці, яка вирізняється інноваційним та оригінальним змістом, у рецензованій роботі можна знайти полемічні положення, зумовлені складністю досліджуваної проблеми. Це тільки надає вагомості праці, адже монографія не тільки вирішує та дає відповіді на актуальні питання юридичної науки та політико-правової практики, а й є поштовхом і теоретичним підґрунтям для продовження досліджень із цієї тематики.

Завершуючи аналіз монографії «Право і прогрес: запити громадянського суспільства», слід зазначити,

що вона є оригінальною та інноваційною науковою працею, своєчасним дослідженням. Вказана праця характеризується фундаментальністю та обґрунтованістю своїх положень, має теоретичне та практичне значення і стане вагомим внеском у вітчизняну юридичну науку.

Рецензована монографія становить значний інтерес та буде корисною для науковців-правознавців, студентів та аспірантів, викладачів юридичних спеціальностей, практиків, широкого загалу громадськості, усіх, хто цікавиться проблематикою загальнотеоретичної юриспруденції.